

A SZELLEM ÉS AZ ELME KAPCSOLATA AZ ÉRTELMI LÁTÁSBAN

Vajon elfogadhatjuk-e, hogy a megértést előkészítő belső jeladásnak a lelki fórumon, mint a spirituális (szellemi) interakcióknak fórumán a megismerő az értelmezésében magára van utalva? Ha abból indulunk ki, hogy a lélekben eleve adott (bölcseleti elnevezéssel a priori) képzetekkel rendelkezik az ember, akkor a szellemi megismerésnek olyan belső állapota van, ami feltételezi, hogy ezek mögött a képzetek mögött tekintély létezik. A szellemi megismerés folyamatát, és tagolhatóságát a digitális ingerekben érzékelő modern ember számára a számítógép működési mechanizmusának bemutatásával szemléltethetjük legplasztikusabban.¹ A lélek anyagtalan szellemként az anyagi világban ugyanis nem képes kifejteni hatását, ezért mindenképpen szüksége van testre, védett helyre, mely által jelt tud adni magáról², minthogy a lélek tárgyi megnyilvánulásaként segíti annak ténykedését.

A lélek-test viszonya robot működésével jól szemléltethető, ahol a vezérlő számítógépet tekinthetjük a léleknek, melyben a futó alkalmazás a lélek szellemi tevékenysége, azaz mintegy a gondolatok, melyek az utasításokat adják a szerkezetnek, tehát a testnek. A számítógép feldolgozza az érzékelőkből jövő jeleket – mely jelek az emberi értelemben vett érzékletek (látás, hallás, tapintás, szaglás, ízlelés), melyből kifejlik majd a tapasztalat is –, majd ezekre válaszul kapcsolgatja a motorokat, hogy a robot, mint egység, a környezetében mozogni, cselekedni legyen képes. A robot szerkezete önmagában mozdulatlan valami, de a számítógép sem tud hatást gyakorolni, működik ugyan, ám képtelen hatni a környezetére, és az azt mozgató szerkezet nélkül csak a villanyt tudja kapcsolgatni a vezetékeiben, ebből azonban még önmagában mozgás nem lesz. A lélek-test kapcsolat is hasonlóan szemléltethető. Testünk ugyanis a lélek anyagi kivetülése, annak anyagi formája, idoma, mint ahogyan azt Arisztotelész is megfogalmazza. „A léleknek tehát szükségképpen abban az értelemben kell szubsztanciának lennie, hogy ő a potenciálisan étellel bíró természeti test formája. Mármost a szubsztancia³ teljesültség. A lélek tehát ilyen testnek a teljesültsége.”⁴ „A lélek az élő test oka és princípiuma”⁵, azaz lételve.

1 ([Hitoktatás metafizikája](#) youtube videó)

2 „HERMOGENÉSZ És most hogy áll a másik? SZOKRATÉSZ A testre, a szómá-ra gondolsz? HERMOGENÉSZ Arra. SZOKRATÉSZ Azt hiszem, nagyon is sokféle jelentése van ennek, ha egy kicsit változtatjuk is meg. Mert egyesek azt mondják, hogy ez a léleknek széma-ja, azaz sírköve, minthogy a lélek a földi életben el van temetve. Vagy hogy a lélek ezáltal ad jelt [szémainei] magáról és azért a helyes forma széma lenne. Az én véleményem szerint azonban az orphikusoktól származik ez a név, minthogy szerintük a lélek bűnhődik bűneiért. A test viszont a léleknek börtönszerű védett helye, hogy abban őriztessek (szózeit), míg ki nem tölti büntetését. Ezért hívják a testet szóma-nak. Így aztán nem kell a magyarázatnak a néven egy betűt sem változtatnia.” (Platón: „Kratülosz”, szak. XVII.400b-400c)

3 **szubsztancia**: A görög uszia (lényeg), valamint a latin substantia (lényeg) szavakból. Jelentése: önálló, önmagának-, és önmagában való létező, a tulajdonságok hordozója; valami egész és egy, ami a rajta végbemenő változások ellenére is önmagával azonos marad. Bölcseleti értelemben tehát ami (valami) alatt áll. Arisztotelésznel az első mondomány (kategória), amelyhez a járulékok (akcidensek) járulnak. Ilyen értelemben a szubsztancia valaminek a lényegét jelöli, amely változatlan, de járulékok határozzák meg mennyiségét, minőségét, viszonyait (reláció) a lét-, és cselekvésmódját. (Diós: *Magyar Katolikus Lexikon*, 2008, Szentl-titán XIII: 503)

4 Arisztotelész: „A lélek”, szak. II.1.412a

5 Uo., szak. II.4.415b

A test, akár egy robot, teljesen élettelen dolog önmagában, ugyan mondható róla, hogy a lélek anyagi tükörképe, azonban csupán a lélekkel azonos formájú burok. A robotot vezérlő számítógép, vagyis az ember esetében a lélek önmagában tehát nem képes irányításra, szüksége van még az imént említett számítógépen futó alkalmazásra, szoftverre is, vagyis a szellemre, mely viszont csak akkor képes működni, ha az adott számítógépre készült. Az ember szelleme tehát megfeleltethető a robotot vezérlő számítógépes alkalmazásának, vagyis – ahogy Szent Ágoston fogalmaz az emberi lélekkel kapcsolatban –, a szellem (alkalmazás) a lélek legkiválóbb része. A szellem e tekintetben tehát csak része a léleknek, mint ahogyan a szoftver is csak része a számítógépnek; önmagában ugyanis sem a szellem, sem a szoftver még csak nem is létezik.

Itt nem a test alkot valamit a szellemben, mintha az a szellem alapanyagként alá lenne vonva a testnek, mivel ami alkot, az szükségképpen kiválóbb annál, amiből valamit alkot. A test tehát – érvel Ágoston –, semmiképpen nem különb a szellemtől, sőt, a szellem nyilvánvalóan felülmúlja a testet, hiszen szellemi módon azt is el tudjuk képzelni, ami nincsen jelen testi látványként. A testi képek megjelennek a szellemben (itt formálódnak meg a jelei), az elmében pedig világossá lesz az értelmük.⁶

Tekintsünk egy számítógépes alkalmazásra, mely CD-n van. Az önmagában nem képes futni, és ha jól meggondoljuk, a szoftver nem is létezik mint szoftver, hiszen csak lyukakat fogunk találni a lemezen. Ezeket a lyukakból leképezhető biteket viszont a számítógép, mint hardver, már a működést befolyásolni képes szoftverként fogja tudni értelmezni, ám csak a hardver által válik működésre képesé, vagyis csak annak részeként lesz működőképes. Miért érdekes kérdés mindez? Mert ezzel érthetjük meg a Kant-i a priori vagy a Platón-i idea fogalmát. Minden számítógépes alkalmazásra igaz, hogy utasítások sorozatából épül fel. Az utasítások azonban nem mások, mint a processzorba előre beépített, vagyis a priori módon előre adatott eljárásmodok – mely eljárásmodok nem a véletlen következtében jöttek létre, hanem alkotójuk tudatos tervezőmunkájának eredményi –, és csak ezen eljárásmodokból, ezek mentén lehet felépíteni minden alkalmazást, vagyis olyan szoftvert, mely a külvilágból bejövő jeleket értelmezni, és feldolgozni lesz képes.

A lélek megfeleltetésében ezek a gondolkodásmód előre adott formái, melyek segítségével az ember képes a tapasztalati ismereteket feldolgozni, és az emlékezetében, akár csak amint a számítógép a memóriájában, azokat elraktározni, és ott jelenvalóvá tenni. Az ember lelke is azonban, ahogy a robotot irányító számítógép, csak olyan külső jelek felfogására, megismerésére képes, melyek feldolgozásához érzékelői vannak, s mely keletkezett érzéketek a lélekben székelő szellem által, mint a lélek előre adott ismeretidomai által létezni tudó lélekrész mentén értelmezhetők. Ahogy a gép, úgy az ember sem képes arra, hogy előre adott ismeret vagy tudás nélkül (ős-idom, a gép esetében a gépi utasítások) a külvilág ismertetőjegyeit felfogni vagy értelmezni legyen képes. Az ember azonban öntudata (vagyis a saját létéről szerzett tapasztalata) által több, mint egy gép vagy állat, mivel ezek az előre adott ismeretformákat használni ugyan képesek, de az ismeretformákat megismerni már nem. Az állat nem tud arról, hogy létezik. Az tehát az ember öntudatának lényege, hogy képes a gondolkodásról gondolkodni, vagyis képes a megismerő képességét megismerni, megismerni azokat az eleve adott formákat, melyek nélkül, nemhogy önmagára, de a külvilágra sem volna képes rátekinteni. Az ember képes a szimbolikus aktivitásra, melyben ez az alkotói aktus a beszéd révén jelentésértéket kap.

Ez a gépek szintjén úgy fogható fel, hogy a gépek akkor ébrednek „öntudatukra”, ha lesznek a processzorokban olyan gépi utasítások, melyek képesek megismerni a szintén a processzorban lévő gépi utasításokat, vagyis képessé válnak az önismeretre. Azonban ez a fajta önismeret is csak a gépi utasí-

6 Szent Ágoston: „A Teremtés Könyve szó szerinti értelmezésben IV, 12.22-23”, fej. XII.XVI.33

tásokra terjedhet ki. Az ugyanis, hogy az egyes gépi utasításokat már milyen áramköri kapcsolások teszik lehetővé, annak ismerete már alkotói jogkör, az csak az áramkört tervező értelmes lény hatásköre. Így van a lélekben is olyan rész, melyhez maga a lélek sem képes hozzáférni, vagyis nem képes megismerni, egyedül csak a Teremtő Mindenható Örök Isten teheti ezt meg, mint alkotó.

Ma az információ az emberi elmén kívül is létezik, és tárolható, a technikai vívmányok eszközei révén, ennél fogva az információ önálló, független valóságként fogható fel. A jelentés azonban más! Az az információ feldolgozását és értelmezését is feltételezi, vagyis nem beszélhetünk jelentésről az információ-feldolgozó rendszer jelenléte nélkül. Sajnálatos, hogy ma már nem az a fontos, hogy mit jelentenek a szavak, hanem az, hogy mit értenek alatta a beszédben, vagy az írott szövegben. A beszéd, a közlés, ami a szóbeli tanítás eszköze, az elme fórumán megy végbe a személyek közötti sajátos jelcserével. A közlés interakciójában a hangok képzése, és a dolgokat jelölő szavak egymás mellé tevéséből, azok intencionált fűzéséből áll össze a közlési tartalom. Utóbbi nem mellékes, mivel a kommunikáció tele van kétértelműséggel, kétségekkel, mivel a közlés intenciója erősen kontextusfüggő. Minden hangokból összeálló szó ugyanis csak egy másik (előtte, vagy utána álló) szó által nyeri el értelmét. Vannak szavak, melyeknek kontextus, és más szavak nélkül önálló jelentésük nincsen, és a szavak sorrendjének szándékolt jelentését tovább befolyásolhatják a közlő, és a befogadó érzelmei, hanglejtése, tónusa, hangszíne, valamint nem lehet eltekinteni a közlési előzményektől, valamint a szavak elhangzásának utóéletétől, mely korántsem azonos a közlőben, és a befogadóban.

Annak ellenére, hogy az emberi nyelvet (bármely beszélt nyelvet) formáját tekintve egy racionális rendszernek tekintjük, van egy eleve adott belső hiányossága, ami miatt soha nem tudja az ember pontosan kifejezni azt a dolgot, amit akar. Az ember még a saját ismereteit sem tudja a másik ember számára maradéktalanul közvetíteni, és átadni annak pontos jelentésével, még akkor sem, ha közlő, és hallgató egyazon nyelvet beszélnek és ezen a nyelven gondolkodik elméjében. Vagyis az elme saját nyelve a gondolkodásra eredendően egyik nyelvhez sem kötődik, pusztán az ember szimbolikus aktivitásra való képessége ruházza fel a szavakkal való operálásra. Az ember formanyelve, melyen gondolkodik, annyira sajátos, hogy ismeretei és gondolatai csak az elgondolásban ismerhetők meg teljesen, amit azonban a szóbeli közlési törekvés széttör, és részben torzít. Az ember ezért keresi a szavakat, hogy kimondja a gondolatait, ám ezek a szavak mindig elégtelenek maradnak arra, hogy általuk magát kimondja. Mivel az ember nem tudja önmagát teljesen közölni, ezért az általa alkotott dolgok szükségszerűen kevesebbek nála. Ha tudná is önmagát közölni, akkor is legfeljebb csak egyenrangú lehetne az alkotás magával az alkotóval. A Logosz éppen azért egyenrangú az Atyával, mert a Fiúban az Atya teljesen kimondja magát. Valójában ez a különbség az isteni szó, és az emberi szó között.

Az emberi viselkedésre és a kapcsolatokra óriási hatással van az, ha a közölt szavak a másik elméjében értelmet nyernek, ugyanis a viselkedésben megjelenik a szavak értelmének a tudatos keresése. A keresztény megtérés folyamatában egy bennfoglalt értelemkeresés vágya rejlik, mely folyamat a szavak által megfogalmazott modus vivendi szabályrendszerének elsajátítására irányul. A katekumenátus folyamatában különösen felértékelődik a nyelvi közlés formáját érintő nyelvromlás, vagy jelentés-torzulás eshetősége, hiszen a katolikus hittartalom alapvető sajátossága az, hogy 2000 év óta változatlan. Ez a tény akkor is befolyással bír, ha tekintetbe vesszük a dogmafejlődés folyamatát, ami az embernek abból a természetes igényéből fakad, hogy amit hisz, azt érteni is akarja. Ehhez azonban nem elégzik meg a belső gondolt ismerettel, és a közlés során keresi az egyetemes kifejeződési formákat. Teológiai viták során a dogmatika játéktere gyakran a fogalmi gondolkodás zsákutcájába tereli az elméletalkotókat, aminek éppen ez az oka. Elméletben változatlan a tanítás, azonban a romló nyelv miatt nem ugyanazt értjük az egyes szavak alatt.

Mivel a hit hallásból fakad, tehát a hittartalmakat emberi nyelven kifejezhető szavakkal adják tovább, ezért a nyelvnek, mint hordozórétegnek szükségszerűen a legszélesebb hordozóalaphoz kell lennie, amire a hitigazságok felépülhetnek. A soknyelvűség mellett a katolikus tanítás értelmezése minden nyelven eltéréseket fog mutatni. A latin nyelv megőrzése a katolikus Egyházban éppen azt a célt szolgálja, hogy a legkevesebb eltérés legyen a fordítások okán. Szavak kellenek az elmélkedéshez, és az akarat intenciója a jelentések intellektuális keresésében nyilvánul meg, mely további szavakon való elmélkedéseket indít meg a személy mélyén, amivel önmagát is másként értelmezi, majd ezen értelmezésben egy ponton túllép a szavak korlátain. Ez a szellemi aktus azonban csak az elmén belül érthető és fogható fel, de kifejezhetősége (külső szóvá válása, fogalom alkotása róla) mindig korlátolt marad. Mindamellet minden értelmezés nyelvi jelleget hordoz, tehát a nyelvi értelmezés az értelmezésnek az általános formája. A tanításban nem hangzik el és nincsen olyan beszéd, ami ne kapcsolná össze a beszélőt a megszólítottal. De a megértés maga azt jelenti, hogy amit megértettünk, azt önmagunkra alkalmazzuk.⁷

A metafora átviszi a jelentést az egyik területről (az egyik fogalomról) a másikra, s ezáltal új jelentést hoz létre. Ez az átviteli teljesítmény a metafora poétikus vonása, ami lehetővé teszi számára, hogy a létezőből kiindulva képeket hozzon létre.⁸

Ezt az átvitelt megtehetjük a jelentéseken, ami alapot adhat a nyelvromlásra. Ha mindenki – amint Platón mondja: a szép hangzásra –, divatosan szólva ma a „nyelvi dizájnerségre” törekszik, akkor olyan nyelvi torzszülöttek (ún. kimérák) keletkeznek, mint például a globális és lokális szavakból gyártott „glokális” torzszülött. Persze, ha nem görög, latin vagy angol szavakkal fejezzük ki a valóságot, akkor szép magyar nyelvünk hangzóiból erkölcsi védbástyát húzhatunk fel elménk köré.

Ha a (valamikor egységes) hangok világában tekintünk rá a teremtett emberi anatómiából kiinduló a priori ősképzetekre, ott renddel találkozunk, olyan realitással, amit Platon Kratülosza is megsejtett a görög nyelv akkor ismert hangzásvilágának vizsgálata során, ám mégsem tudott teljesen befogni értelemmel. Mivel a magyar nyelv ragozó nyelv⁹, a szavak voltaképpen egymásra/egymásból képződve gráfokat (szóbookrokat) alkotnak, ezért jelentésük gyökere, vagyis forrása jól meghatározható. Az önálló jelentéssel bíró hangok, és az azokból felépülő alapszavak, azaz a gyökök már teljesen hiányoznak a magyar nyelvtani rendszerből, holott ez a két nyelvi etap lesz az, ami értelmet ad a kratüloszi úton haladó nyelvi értelmezéshez. Ha ezt ignoráljuk a bölcséleti gondolkodásból, és nyelvtani rendszerünkben – ami Ágoston szerint is a szó elsőbbsége miatt megkerülhetetlen –, akkor valóban csak a közmegegyezés elve látszik megokolhatónak az értelemadás szempontjából.

Nem lehet ugyanis a korszellem, és az érték nélküli közízlés a nyelvi igazságok felelőse, mert a nyelv így, a megszokásból ok-talan jelentésátvitelen keresztül le tud silányítani olyan igazságtartalmakat, amit külső szóként ki kell, hogy fejezzen. Az okoskodás kifejezés például a mai magyar nyelvhasználatban (nem a nyelvben magában!) már helytelen alkalmazás, mert hamis jelentéstartalmat hordoz, és leginkább cinikus céllal használatos. Az ok-os-kodás megfelel annak a kauzalitás iránti szükségletnek, melyet a megértés utáni szellemi igény támaszt a jelölésre szolgáló nyelvi jelek felé. A helyes megismerés és tanulás iránti igényből fakadóan okoskodnunk kell, mert ez intellektuális, azaz észbeli igény, amit az értelem követel a megismerőtől, hogy tudjon. Pl. okos az, aki ismeri az ok-okozati összefüggéseket. Aki ezeket tudja, az oktat/okít, vagyis okkal bíróvá, okossá tesz (~ít: valamilyenné tesz). Mint pl.: szépít = széppé tesz. Ennek az értelemkeresésnek ártott az a fajta közmegegyezés, ami ilyen mó-

7 Gadamer: *Igazság és módszer*, 278

8 Hartmann: „A mítosz és metaforái”, 48

9 A mai magyar nyelvben fellelhető ragok valamikor mind önálló szavak vagy jelentéssel bíró hangok voltak.

don a nyelvi jelentésektől értelmet vont el. A szavak ilyen formán már nem adnak képeket, mert oktanul használják őket, nem tudatosan, csak helytelen megszokásból. A magyar nyelv a dolgok megnevezésekor az egyes létezőknek a külső, eredeti idomuknak megfelelően nevezi meg a dolgokat, ez a többlet, és ez adja a szavak közötti filozófiai kapcsolatokat is. Ez nem alábecsülendő többlet, mert ez alapján a magyar nyelv alapja a lényeglátás. A lényeg szó a magyar nyelvben létegyeséget, azaz létezési-egyediséget jelent. A lényegétől lesz egyedivé az egyes létező dolog. Más nyelvvel kifejezve is ez a jelentéstartalom, az már a magyar kifejezőmódbeli nyelvi többlet, hogy ezt a megnevezések is követik. Igényes magyar kutató e jelentéstöbblettől nem tekinthet el.

Ezt a többletet azonban már Platón is kutatta a *Kratülosz*-ban, mely nyelvfilozófiai értekezései során azt vizsgálja, hogy van-e a hangoknak maguknak eredeti, eleve adott jelentésük, mely alapját képezheti a szótagoknak, és a szavak (mint elnevezések) jelentésadásának. Platón feltételezi, hogy nem egyedül a közmegegyezés képezi az egyes szavak jelentésének alapját, mely minden időben változhat, ezért – úgy véli – lenniük kell eredeti, biztos jelentésüknek. *„Te boldog ember, hát nem tudod, hogy már az első neveket, alighogy elkészültek, máris tönkretették azok, akik nagyszerűekké akarták tenni ezeket, és a jóhangzás kedvéért betűket raktak bele, vagy kivettek belőle részben azért, hogy szépítségessék, részben meg egyszerűen csak az idő hatása alatt. Vagy nem tartod talán értelmetlennek, hogy a katoptron szoba beleszúrták az r-t? Azt hiszem, hogy ezt olyan emberek csinálják, akik nem törődnek az igazsággal, csak a kiejtést alakítgatják. Így aztán annyi mindent toldozgatnak az első nevekbe, hogy a végén már senki nem érti meg a szó jelentését”*¹⁰ Platón az elnevezések vizsgálata során egyrészt megállapítja, hogy a betűk indokolatlan betoldása, és a betűelvétele a szavak értelmét olyan mértékben képes megváltoztatni, hogy azok kis híján néha már az ellenkezőjét jelentik.¹¹ Ez pedig azért jelent értékvesztést, mert amikor valamit elnevezünk, akkor közlünk egymással valamit és e közlés a közlést magát megelőzően mindenképpen az értelemben elgondoltat jelenti. Ebben a tanításban pedig a dolgokat természetük rendje szerint rendezzük,¹² ám vajon honnan vesszük a neveket, amivel a dolgokat megnevezzük? A beszéd ugyanis akkor igaz, ha úgy mondja el a dolgokat, ahogyan van, ám az igaz beszédnek egészében, és részeiben is igaznak kell lennie, különben a beszéd nem mondható helyesnek.¹³ Gadamer a belső szót az elmében gondolt (gemeint) megnevezéssel illeti, és rámutat arra, hogy a szó, mely egy dolgot megnevez, azt akként nevezi meg, ami, mert ő maga azzal a jelentéssel rendelkezik, amellyel a gondolt dolgot megnevezik. De ezen felül még valami más is ábrázolódik benne azon kívül, amit ő maga ábrázol. Ennek oka az, hogy a szó sokkal belsőbb, és szellemibb módon nevezi meg a dolgot, mint a dolog ábrázolásában megjelenő leképezés, és hasonlóság, amit mimézisnek nevez.¹⁴

A görög μίμησις (mimézis) kifejezést azonban Platón a valóság ábrázolásának utánzására értelmezte, tehát eredeti jelentésének kontextusa inkább a leképezést, a valóság egyetemes feltárását, mint az utánzást jelentette. Az utánzást Platón a közlésben használt jelek adására alkalmazta, mert eleve adott szándékként azonosítja azt, hogy az ember az általa közölni akart dolgot a kifejezés során testével is utánozni akarja. Például a felemelt kézzel a fent, a lefelé tartott kézzel a nehéz, lent fogalmakat szemlélteti. A test tehát szándékolt mozdulataival utánozni képes azt, amit ki akar fejezni.¹⁵

10 Platón: „Kratülosz”, szak. 414c

11 Uo., szak. 418b

12 Uo., szak. 388b

13 Uo., szak. 383c

14 Gadamer: *Igazság és módszer*, 287

15 Platón: „Kratülosz”, szak. 426a-b

Alkalmasak a test mozdulatai is a kifejezésükre, azonban Szent Ágoston a jelek megszámlálhatatlan sokasága ellenére elsősorban a szavakat tartja a gondolatok kifejezésére leginkább alkalmasnak.¹⁶ Az emberi gondolatok közlésére azonban csak akkor alkalmasak a szavak, ha azok jelentéseit tekintve megegyezés van. A megegyezés azonban vajon garantálhatja-e a szavak igazságát, különösen, ha az időben és alkalmazásban bekövetkező változásoknak vannak alávetve? Vajon mi garantálja az egyes szavak és elnevezések esetében azt, hogy lényegüket fejezik ki, akár alapszavak, akár levezetett szavakról van szó, amint azon Platón elmélkedik?¹⁷

Az ókorban még nem ismerték a mesterséges szavakat, így elég kevés idegen szó volt használatban, és ami a legfontosabb, a fogalmakkal a valóságot képezték le!

A jelentés ugyanakkor nem lehet a jel használati szabálya, akkor, ha az akár a szokással, akár az idővel változhat. Platón *Kratülosz*-ban a nyelv a természet (phüszisz) műve, mely azért figyelemreméltó felvetése a dialógusnak, mivel abból indul ki, hogy a dolgok megnevezései (onoma) a megnevezett dolgok lényegéből következnek, és nem önkényes konvención alapulnak, mint azt például a szofisták vallották. A görög nyelvben a megegyezés jelölésére használt szó a nomosz, mely a törvényt is jelentette, valamint a szokást is. A dolgok természetes helyességén pedig a valódiságot értették, ami abban az esetben, ha a nyelv valóban csak megegyezés tárgya volna, aligha jelenthetné a változatlan helyességet, melyhez az időben bármiféle változás is érzékelhető volna.¹⁸

Platón a beszédet is cselekvésként (actus) értelmezi, melynek saját, autonóm természete van, és jogos igény vele szemben az a követelmény, hogy ez a dolgok helyes elnevezésében is megnyilvánuljon.¹⁹ A keresztény beavatásban a gesztusoknak, a kimondott, és nem leírt szavaknak van valódi jelentőségük, ami történésben ragadható meg, mely belső átalakulást eredményez a személyes felfogásban, melynek eredménye a metanoia, a megtérés.²⁰ Ez azonban csak akkor történik az igazság mentén, ha az alapján nevezünk el valamit, ami megegyezik a tárgyak ősképeivel, azaz ideájával. Azt azonban, hogy az idea ősképe valósul-e meg a névben (vagyis, hogy a természettől való neve adatik-e), csak akkor képes bárki is megítélni, ha számára ismeretes az, amit e név természetes valódiságának tartunk és ehhez ismerni szükséges a helyes mibenlétét. Platón érvelésében a dolgokat csak az istenek ismerhetik valódi, természetes nevükön,²¹ így Platón arra következtet, hogy az örökkévaló dolgokra vonatkozó nevekben lehet valódiságot, helyességet találni, amik szerinte valami isteni hatalomból származhatnak.²² Így hozza példának az ember szó görög etimológiáját, melyet az ember legsajátosabb lényegéből eredeztet: az ember az az élőlény (létező), aki egyedül képes arra, hogy megvizsgálja (azaz kutasza) azt, amit lát (vagyis tapasztal) és azon gondolkodik.²³

A gondolkodás az a szellemi tevékenység, mely az érzékletes tapasztalatok felhasználásával a lélek fórumán az elme kettős tevékenységével valósul meg az emlékezet segítségével, mely műveleteket a közvetlenül tapasztalt érzékletes képek jelenléte nélkül is végre tudja hajtani a szellemi látásra képes gondolkodó ember. Az ember pedig közlésben él. A szóbeli közlés csak a tér-idő-anyag kötöttségében élő emberi létmód sajátos kényszere. A gondolat az emberi lélekben jelenik meg, ezért az embernek,

16 Szent Ágoston: *A keresztény tanításról (De doctrina christiana)*, fej. II.4

17 Platón: „*Kratülosz*”, szak. 422d

18 Uo., szak. 383b

19 Uo., szak. 387d

20 Heidl: *Érintés*, 176–177

21 Platón: „*Kratülosz*”, szak. 391a-b

22 Uo., szak. 397b

23 Uo., szak. 399c

amikor megszólal, ahhoz már anyagra van szüksége, ám amikor a gondolatot kimondjuk, az mégsem anyag, hanem szellemi. Minden szót belsőleg hozunk létre, ami úgy alakul ki, hogy a dolgok bennünk kialakult ismeretét – mint e dolgot – hordozzuk magunkban, és mintegy gondolatban szüljük. Amikor kimondjuk, azaz másokhoz beszélünk, minden külső szónak, mint jelnek, a használatát a belül maradó szóhoz alkalmazzuk. Azért, hogy ez a külső jel (egy bizonyos nyelv formájában kimondott szóként) legyen az, ami, a hallgató lelkében is létrehozza a belső szót, ami ugyanakkor a beszélő lelkéből sem távozott el. Amit a beszélő mond, az „*onnan van, aminél fogva beszél, benne van a szívében, amit mondani fog, és csak a hangok szolgálatával jut el a hallgatók fülébe.*”²⁴ Ezt – Ágoston érvelése szerint – minden ember megértheti, mivel minden beszélővel ez történik, mielőtt szólásra nyitná ajkait. Valójában a beszélő lelkében is benne maradó belső szó, és a hallgató lelkében kialakuló új ismeret kapcsolata lesz az a vonatkozás, ami közvetítő közeget feltételez e kapcsolatban maradásnak, s e közvetítő közeget az a harmadik, ami az ágostoni ismeretelmélet értelmezésében maga a szeretet, az ontológiai princípium. Ágoston erre az ismeretaktusra utal a keresztény tanítás szóbeli átadásának folyamatában, amikor kiemeli azt, hogy a szóbeli tanítás során a tanító nem csak az általa is megértett dolog ismeretét adja át (ami egyébként feltétele a tanítás átadásának) hanem azt is, amire hallgató, az ő belső megértése során is támaszkodik bennfoglaltan a megismerésben. Ez olyan többlet, ami sem nem a tanítóé, sem nem a hallgatóé, hanem azé az igazságé, aki maga az Igazság.²⁵ Vagyis senki nem tesz kifelé semmi olyat, amit előtte a szívében (legbensőbb énjében) el ne határozott volna.

Ez az emberi létezés modellje, amiben az értelemben úgy fogja fel a megismerő a képet, hogy az örök igazság formájára ítéli meg, azaz ami nem tetszik benne – mert nem az a priori formáknak megfelelő –, a felfogás során kijavítja, az egyszerű intuícióval való felfogás révén. Ennek a háttérmozzanata a megismerőben nem tudatos, mert az történik a folyamatban, hogy összeméri az ismeretek formáját a belső ismeretek formájával. Ebben a belső tekintély rendező elve működik, ami nehezen érhető tetten, ez intuíció, az értelmezési princípium a szeretet ontológiai színtere, mert minden létezőt a formája határoz meg.²⁶

Platón ugyan eljutott az egyes hangok szétválasztásáig, azonban a görög nyelv hangzókészlete nem tudta számára az alapszavakban megtalálható, és az azokból levezethető rendszert adni, hiszen akkoriban néhány görög hangnak még önálló elnevezése sem állt rendelkezésre. (pl.: E, Y, O és Ω) Amit Platón a hangji jelentésen, mint lényegét kifejező, embert meghaladó²⁷ jelentést értett, azt a magyar nyelvben, mint nyelvi valóságot föllelhetjük. Magyar nyelvünknek ezt a hordozott többletét Platón érvrendszerét folytatva szintén visszavezethetjük arra, hogy a hangji jelentéseknek egyetemeseeknek kellett lenniük valamikor, ennél fogva sokkal alkalmasabb a gondolkodás előmozdítására, és vizsgálatára, mert szavaink jelentései között alapvető összefüggések vannak. Platón görög nyelvből kiinduló hangtani kutatásainak következtetései – egyes hangok esetében – megegyeznek az akadémikus Fogarai János által kutatott magyar hangji jelentésekkel,²⁸ melyek alapját képezték az első akadémiai magyar nagyszótárnak is,²⁹ ami elgondolkodtató, az előbbi feltevést alapul véve, mert eredménye egy magyar nyelvi mélyszerkezet a nyelvben, melyhez Platón is kereste a hozzáférést, éppen az igazság,

24 Szent Ágoston: „Beszéd Keresztelő János születésnapján: A szóról és a hangról”, fej. 4

25 Szent Ágoston: *A keresztény tanításról (De doctrina christiana)*, 8

26 Augustinus: *A Szentháromságáról*, fej. IX.7.12; 6.11

27 Platón: „Kratülosz”, szak. 386a

28 Fogarasi: *A magyar nyelv metaphysicája*

29 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1862 | Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1864 | Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1865 | Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1867 | Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1870 | Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1874

helyesség kutatása során. A Platón által is az ember alapvonásaként meghatározott gondolkodási képesség meglétének ugyanis csak akkor van értelme, ha a gondolkodásnak intenciója van, amit ő is a helyességre való irányultságnak nevezett.

A gyökök világának feltárása ugyanis nem csak a magyar nyelv működésébe engednek betekintést, hanem feltárul ugyanaz a szellemi működési rend, melyet Szent Ágoston alkotott meg saját gondolkodásának megfigyelései során. Igaz ugyan, hogy Ágoston a közmegegyezés felé hajlott, azonban a megegyezés alapjait nem kutatta. Platón után már nem beszéltek arról, hogy vannak a nyelvekben bizonyos alapszavak, melyek a hangok jelentéshajlamaira támaszkodva összeállnak bizonyos jól meghatározható, strukturált, de önmagukban is egyértelmű jelentéssel bíró hangsorrá, amiket gyököknek nevezünk.³⁰

Az ember, mivel van szellemi létmódja, a gondolkodás által képes az absztrahálásra, amivel ki tud lépni a tér, idő és anyag képzetéből, és ha ezt megteszi, akkor megjelenik az Isten egész világa és a belső szóban megismerhetővé válik. A Logosz sajátosságából következik ez, ami felülmúlja az összes ókori logoszspekulációt. A Logosz ugyanis több mint szó, ez értelmes beszéd, ami kileheli az értelmes szót, és életbe hív, ez a Fiú, a tiszta szeretet. Az „*et verbum caro factum est*”³¹ azt jelenti, hogy átlyukasztja a tér és idő valóságát, és utat mutat a tiszta szeretethez, ami szintén szellemi mozgás. Az Igét Krisztus kileheli az ember ajkán, és a Szentlélek lehelése, a Szentírás szava, ami hat az emberi lélekre. Ezért amikor a Logosz szól az emberhez, már nem térhet vissza ugyanoda, ahonnan eljött, mert ez a Logosz a lélekben cselekvővé válik, mert új rendbe szedi a meglévő ismerettartalmakat az Ige érintése. Ez a valódi realitás, a dolgok igazságon nyugvó lényegi valósága, ahol belső tanítói tekintéllyel Krisztus működik.

1. Táblázat: Szent Ágoston ismeretelméleti és ontológiai terminológiája

latin	magyar	magyarázat
mens	elme , ahol a belátás, a megértés történik, a lélek szeme, tekintete. A lélekben kettős tevékenységi formában nyilvánul meg: egyrészt mint ész (ratio), másrészt mint megértés (intellectus).	Gondoló tehetsége az embernek, mely magába foglalja az értelmet (intellectus), és az észet (ratio). Az a tehetség is idetartozik, mely a felfogott gondolat-tárgyakat az emlékezet révén megtartja, azokat nem feledi (memoria). A feledés folyamata a kép kisebbedése, mely képre így is emlékezik a feledéssel (értelme a feleződésből látszik).
intellectus	megértés, értelem , a ratio szellemi mozgása (látás, hallás által is)	Észrevezés érzék által, megértés, felfogás ésszel, felfogó képesség, fogalom, jelentés, értemény. (Finály: <i>A latin nyelv szótára</i>)
animus	értelmes lélek , a lélek az eszes létezők szellemi (testtelen) természetét jelöli.	A szellemi élet alapja, lélek (lélektanilag, mint az erkölcsi egyéniség alapja) az ember gondolkodó lelke, mint összege minden szellemi tehetségnek (Uo.) Ágoston megkülönböztetve az állati lelket jelölő anima-tól (anima rationalis vagyis eszes lélek) elnevezést használja.
aspectus	Az értelem mozgása , amivel a ratio a dolgokat szétválasztja, vagy összekapcsolja.	A megvilágosodás-metaphora az értelmet a szemhez hasonlítja. A megértés a látás (visio) amihez kell a látó, és a látott (megértő, és megértett). aspectus rectus : egyenes tekintet, mely által a lélek látja az isteni Értelmet, vagyis a Logoszt. A rectus szto-

30 Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*, 1862, A-DS: 63

31 (Jn 1,14)

latin	magyar	magyarázat
		kus fogalom (ὁρθός λόγος) az erényt jelenti, mely az egyenestől nem tér el, szellemi fogalom, az igazságnak felel meg. (Augustinus: „Beszélgetés önmagammal (Soliloquia)”, fejr. I.6.13) Itt a Szentlélek, mint a belső látás szerve.
spiritus	szellem , a lélek képzetalkotó képessége, az embert megelevenítő entitás, kivétel a Sanctus Spiritus (Szentlélek)	A <i>mens</i> vagy <i>spiritus</i> felcserélhetők, melyek a lélek vezérlő (principale) lélekrészek.
ratio	ész , az értelem mozgása, melynek vezetésével az ember a dolgok között viszonyrendszert hoz létre összekapcsolással vagy szétválasztással. viszony, arány, helyzet, körülmény, számadás, számítás. (Finály: <i>A latin nyelv szótára</i>)	Az ember sajátos felsőbb lelki tehetsége, mely fogalmakat, elvont eszméket alkot, és elvetve az egyest, változót, esetlegest, csak azokat vizsgálja, melyek a létezőben egyedül szükségesek, amik által elvont fogalmakra tesz szert. Az ismerettárgyakra alkalmazott taglaló, majd újra összetevő képesség. Ez az analízis (felosztás, elemzés), és szintézis (összerakás, egyesítés)
species (gör.: eidosz)	képzet , amit az ember lelki szemmel lát, gondolat, fogalom, eszme, képzelet (Uo.) látvány, szépség (Augustinus: <i>Valomások</i> , fejr. X.VI.8)	Forma, mely egyedivé teszi a testeket (alapvetően testi forma), elidegeníthetetlen elem a testben, és megmarad a feltámadás után is, ez az önazonosság záloga. (Heidl: <i>Szent Ágoston megtérése</i> , 246)
intelligibilis formák	érzékileg észrevehető, érthető, felfogható, gondolható	A testtelen dolgokat meghatározó formák, ezeket az intelligibilis formákat a bölcsességben intelligibilis számok határozzák meg. Csakis az értelemmel felfoghatók.
substantia	lényeg, lényeges tartalom v. minőség, valóság (Finály: <i>A latin nyelv szótára</i>)	
sensus	érzékelés, érző tehetség, érzék, érzület, gondolkozásmód, hangulat, vélemény, nézet (Uo.)	
homo interior	A belső ember , aki megújul Isten ismeretében a Teremtője képmására. Az ember akkor lesz tökéletessé, amikor e belső ember megújul, és visszanyeri a lelkében lévő képmás eredeti szépségét.	A test minden érzékletét valamilyen módon belül jelenti a szívnek (teljes embernek), ami az ember belső lényege, mint <i>belső parancsoló</i> . Ez a <i>sensus interior</i> fóruma, a szív belső látása önmagában történik. (Szent Ágoston: <i>Beszédek Szent János evangéliumáról</i> , köt. I., fejr. XVIII.10)

Ágoston ismeretelméleti kutatásának lényege valójában azt jelenti, hogy az ember végtelenre nyitott tudásvágya egy biztos igazság, egy állandó vonatkozási pont megtalálására irányul, és e keresés maga már felteszi ennek az igazságnak a létét. Az ókori korszellemet azonban a modern kori ember számára szinte elképzelhetetlen és általános bölcséleti igény hatotta át: a filozófiai iskolák mindegyike számolt azzal az igazsággal, ami létezik, és ez a fajta gondolkodási mód mértékadó volt az akkori társadalmakban. A gondolkodásról való gondolkodás célja pedig a helyes életvezetés volt, mert az ember kereste a helyét a világban, és a közösségképzetében benne volt a gondolatközösség igénye is. Az ókori ember tiszteletreméltó volt, mert az foglalkoztatta, hogy miként lehet jobb, erényesebb életet élni, és ennek kutatása vezette el oda, hogy lennie kell végső vonatkozási pontnak, ami az emberi konstruktumok változásának történelmen felüli folyamatában is változatlan kútforráshoz mér magát.

Caroll Harrison rávilágít a nyelv egy másik oldalára, ami abból indul ki, hogy az ókorban egyetértés volt abban, hogy az emberi elme magában foglal bizonyos veleszületett igazságokat, vagy törvényeket, amilyen például a kör felismeréséhez szükséges kerekesség formája. Ezek a fogalmak, amik nem az érzékekkel rajzolt képek, hanem a belülről felismertek, amiket úgy láthatunk, ahogyan vannak, és magunkban ismerjük fel őket.³²

Amint Kiss Albin, kiváló Ágoston-kutató megfogalmazza, a történetbölcselet kutatásának területén egzakt eredményeket sohasem remélhetünk, mivel az alapprobléma természete olyan, hogy akarva, nem akarva világnézeti hitvallomásra kényszeríti a kutatókat, vagyis a szemüket nem csukhatják be ezen abszolútum előtt.³³ Ma, az individualista egyénértelmezésben azonban erre a fajta bölcseleti gondolkodásra kevésbé van igény, ami egyrészt az egyetemes emberi értékek létét kérdőjelezi meg, másrészt a természeti jelenségekben (melyek folyton változásnak vannak alávetve) keresi a lét, a mozgás, és a fejlődés okát.

A dilemma ma is általános érvénnyel áll előttünk, amikor a tudományos megismerés olyan objektivitásra törekszik, ami az embernek soha nem volt sajátja. Arra a fajta gondolkodásra, amit a bölcselet tud kínálni a megismerő embernek, ma látszólag nincsen igény, mivel fenti állásfoglalás elmellőzését teszi lehetetlenné. Ezzel voltaképpen azt mondhatjuk, hogy a lét értelmezésére nincsen igény. Ennélfogva a bölcselet pusztán filozófiatörténetté silányult le, ami súlytalan arra nézve, hogy a szóbeliséget háttérbe szorító digitális transzfer jelenségének felhőjén át megtalálhassuk a valódi ontológiai princípiumot, ami az emberi közösségek meggyengülésének korában értékek irányába változtathatná meg az emberek közösségképzetét és önértelmezését, különösképpen a gondolatközösségek gondolkodási formáinak ismeretében, melyet Ágoston szeretetközösségként értelmezett.

Szent Ágoston bölcseleti, hermeneutikai útja éppen azáltal egyedülálló, hogy a saját útját írja le, bemutatva azt az emberre jellemző szellemi létmód sajátosságait, ami szükségképpen az okra vezet vissza, lehetővé téve a belső lelki fórum működésére való reflektálási képessége által azt, hogy az okozatokból következtethessen az okra, és ne a fogalmakból, melyeknek többsége érzékletes alappal ma már nem rendelkezik. Ágoston megismeréssel kapcsolatos szakterminológiájának ebben van nagy jelentősége, és helyes értelmezése nagy fordítói tudatosságot igényel, az ókori szerző ugyanis a szellemi létmód műveleteire használt szavakat gyakran felcseréli (pl.: mens, ratio, intellectus), azonban tökéletesen érthetővé válnak a kifejezések, ha a magyar nyelv ismeretelméleti kifejezéseinek értelmezésével tekintünk rájuk. Az összevetés során megállapítható, hogy a szellemi létmód belső tartalmat kifejező magyar szavak (természetesen a latin eredeti kontextus alapos kiaknázásával nyert szavakról van szó), és azok actusai megegyeznek, és ez a magyar nyelvünknek nem elmellőzhető többlete. Ez maga igazolja azt az ágostoni megállapítást, hogy az elmének saját nyelve van a gondolkodásra, mely a belső ismerettartalmat mindig be tudja fogni, ám a külső nyelvi formává alakítás okozhat jelentésvesztést, vagy torzulást. Azonban, ha ezt az elméleti aknamunkát a kutató saját szellemi, lelki fórumán hajtja végre, akkor megközelítőleg Ágostonéhoz hasonló megállapításokra jut, ami az egyetemes emberi létmód sajátosságából, és a szellemi igazság feltevéséből adódik.

Ennek eredménye valóban kifejezhetetlen úgy, amint azt szellemi módon megtapasztalhatjuk, ám ha nem volna az, a bölcseleti kutatások már abbamaradtak volna. Gondolatmenetemben abból indultam ki, hogy mindenki, aki képes a szót érteni, nemcsak mielőtt az külső hangzásban hangzana, hanem annak előtte, hogy a hangok képét forgatná a gondolkodás, aki ezt érteni képes, rendelkezik oly belső

32 Harrison: *The art of listening in the early church*, 66 | Augustinus: *Vallomások*, fej. X.XI.18

33 Kiss: *Szent Ágoston De civitate Dei művének méltatása*, 158–159

ismerettel, amelyet az emlékezetben tárol. Mielőtt ebből létrejönne a külső szó, formáját tekintve ez teljességgel olyan, amilyen maga az ismeret, amiből e szó (a kimondással) megszületik, de előtte rendelkezik azzal a belső gondolattal, ami megegyezik az ismerettel.³⁴ Vajon kutatható-e ez a belső szó, mint ismerettartalom, és vajon vizsgálható-e anélkül, hogy ezt valamilyen külső jeladásban, nyelvi hangalakban formát öltve közölhetnénk? Mert a belsőleg bírt szó is formával bír ugyan, ám vajon hozzáférhető-e?

Ezzel a törekvéssel kutattam a magyar szavakkal kifejezett ismeretek formáinak szellemi kialakulását, aminek okán a belső szó külső szóvá alakításának folyamata jól követhetővé válik ragozó nyelvünk segítségével. Nyelvünkben ugyanis a szavakat egymásból képezhetjük, és az alapszavak jelentései az összetételek során is megmaradnak, biztos logikai rendet teremtve az új ismeretek formáját jelentő nyelvi jelekkel kifejezett tartalmak megismerése során. A szellemi tapasztalás szavainak értelményeit a Czuczur Gergely, és Fogarasi János akadémikusok által elkészített magyar nyelv legjobb (értelmező és eredet-) szótárából nyertem³⁵ és vettem össze jelentéseik értelményeit felhasználva az ágostoni tartalommal. E kutatómunka során megállapítottam, hogy való igaz, amit a Katolikus Lexikon is állít: „Évezredekkel ezelőtt a valóságot nevezte meg az ember, azokból csak később alkotott elvont fogalmakat!”³⁶ Miként értelmezhetők az ágostoni ismeretelméleti fórumok, és működéseik, ha a gondolkodás, az elme magyarul, azaz anyanyelven történik? A magyar értelmező szótár alapján e szakterminológia jelentős egyezést mutat az ágostoni szellemi etapok leírásával. Ezen adottságát nyelvünknek figyelembe véve, olyan módon vizsgálhatjuk a szellemi megismerést, ami nem teszi szükségessé a latin szakkifejezések fordítását, ha azok magyar értelményeit vesszük alapul.

Véghelyi Péterné

Elhangzott:

1) 2022. november 7-én
a Dunaújváros Tudományos Hét Pedagógiai Konferencián
Előadás címe: Tekintélyalapú gondolkodási struktúrák kialakítási lehetőségei a modernitás mediatizált ismeretszerzési gyakorlatában-Kutatási eredmények ismertetése

2) 2022. november 17-én
a XXIV. Nemzetközi PEME konferencián
a Villányi úti Konferencia-központban (Budapest, Villányi út 11–13.)
Előadás címe: Gondolkodási struktúrák az ismeretszerzési gyakorlatban

3) 2022. november 18-án
a pécsi Országos Neveléstudományi Konferencián
„21. századi képességek, írásbeliség, esélyegyenlőség”
Előadás címe: Tekintélyalapú gondolkodási struktúrák kialakítási lehetőségei a modernitás mediatizált ismeretszerzési gyakorlatában

34 Augustinus: A Szentháromságról, fej. XV.10.19

35 Czuczur és Fogarasi: A magyar nyelv szótára, 1862

36 Diós: Magyar Katolikus Lexikon, 2005, köt. Oltal-Pneu X, tit. őstörténetünk tabui

Fontosabb kútfők

- Arisztotelész: „A lélek”. In *Lélekfilozófiai írások*, fordította Kornél Steiger, 7–155. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988.
- Augustinus, Aurelius: *A Szentháromságról*. Fordította Gál, Ferenc. Ókeresztény írók X. Budapest: Szent István Társulat, 1985.
- Augustinus, Aurelius: „Beszélgetés önmagammal (Soliloquia)”. In *Fiatalkori párbeszédék*, fordította Gáspár Ladocsi, 199–264. Ókeresztény írók XI. Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1986.
- Augustinus, Aurelius: *Vallomások*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1982.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. A-DS. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1862. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. E-H. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1864. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. I-LY. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1865. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. M-Ö. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1867. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. P-SZ. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1870. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Czuczor, Gergely és Fogarasi, János: *A magyar nyelv szótára*. Köt. T-ZS. 6 köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1874. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/>.
- Diós, István: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerkesztette Viczián, János. Köt. Oltal-Pneu X. 17 köt. Budapest: Szent István Társulat, 2005. <http://lexikon.katolikus.hu/>.
- Diós, István: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerkesztette Viczián, János. Köt. Szentl-titán XIII. 17 köt. Budapest: Szent István Társulat, 2008. <http://lexikon.katolikus.hu/>.
- Finály, Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest: Franklin-társulat, 1884. <http://latin.oszk.hu>.
- Fogarasi, János: *A magyar nyelv metaphysicája*. Pest: Ifj. Kilian György, 1834. <https://books.google.hu/books?id=TzVMAAAAcAAJ>.
- Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer: egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Fordította Bonyhai, Gábor. 4. Budapest: Gondolat, 1984.
- Harrison, Carol: *The art of listening in the early church*. First edition. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2013.
- Hartmann, Maren: „A mítosz és metaforái”. *Információs Társadalom*, sz. 4 (2007): 47–67. doi: <https://doi.org/10.22503/inftars.VII.2007.4.3>.
- Heidl, György: *Érintés: Szó és kép a korai keresztény misztikában*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2011.
- Heidl, György: *Szent Ágoston megtérése*. Budapest: Paulus Hungarus – Kairosz, 2001.
- Kiss, Albin: *Szent Ágoston De civitate Dei művének méltatása*. Szent István Könyvek 88. Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1930.
- Platón: „Kratülosz”. In *Platón összes művei*, fordította Árpád Szabó, I: 725–851. Bibliotheca Classica. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984.
- Szent Ágoston: *A keresztény tanításról (De doctrina christiana)*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2012.

- Szent Ágoston: „A Teremtés Könyve szó szerinti értelmezésben IV, 12.22-23”. In *Bevezetés a filozófiába: szöveggyűjtemény*, szerkesztette Gábor Kendeffy és Kornél Steiger, 4. kiad., 128. Budapest: Holnap, 1996.
- Szent Ágoston: „Beszéd Keresztelő János születésnapján: A szóról és a hangról”. In *Az egyházatyák beszédei az Apostolok és vértanúk ünnepeire*, szerkesztette László Vanyó, fordította Mihály Kránitz, 147–159. Egyházatyák beszédei 4. Budapest: JEL Kiadó, 1996.
- Szent Ágoston: *Beszédek Szent János evangéliumáról: I-XXX. beszéd*. Fordította Révészné Bartók, Gertud. Köt. I. 3 köt. Ókeresztény Örökségünk 11. Budapest: Jel Kiadó, 2008.

